

ਸੱਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ : ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕ

ਡਾ. ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਅਵ ਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਰ
ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਕਾਲਜ ਲਈ ਔਰਤਾਂ
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੇ ਪ੍ਰਵਚਨ, ਸ਼ਕਤੀ, ਗਿਆਨ ਦੇ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਉਪਜਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਅੱਜ ਸੰਘਵਾਦ ਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਟੇਟ 'ਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਸੁਆਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ, ਫੂਕੇ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਅੱਜ ਸੱਤਾ, ਸਟੇਟ, ਗਿਆਨ, ਨਿਆਂ/ਅਨਿਆਂ ਨਵੇਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਵੇਂ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਨਿਆਂ, ਅਨਿਆਂ, ਸਜ਼ਾਵਾਂ, ਨਿਆਂ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ, ਪਰ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ। ਫੂਕੇ ਇਸੇ ਮੰਥਨ 'ਚ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਜੋਂ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨਾਮ ਹੈ, ਦਰਸ਼ਕ ਨੇ, ਪਰ ਸੁਆਲ ਨਹੀਂ? ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਢਾਂਚੇ 'ਚ ਸੁਆਲ ਦਾ ਮਤਲਬ 'ਤੁਸੀਂ ਬਾਗ਼ੀ, ਤੁਸੀਂ ਆਕੀ' ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਢਾਂਚੇ 'ਚ ਦਰਅਸਲ ਅੱਜ ਵੀ ਬੁਰਜ਼ੂਆਜੀ ਢਾਂਚਾ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ,

ਪੂਰਬਲੀਆਂ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਜਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ 'ਉੱਤਰ' ਰੂਪ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਉੱਤਰ' ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਪਰ ਬਲ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਸਾਹਿਤ-ਆਲੋਚਨਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜਿੱਥੇ ਸਾਹਿਤ ਪਾਠ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਾਹਿਤ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਾਹਿਤ ਪਾਠ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤਕ ਪਾਠ ਅਰਥ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਪ੍ਰਚਲਨ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਜੋਂ ਉੱਭਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸਾਹਿਤਕ, ਕਲਾਤਮਿਕ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿਰਜਣਾਵਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਦਲਵੇਂ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ 'ਉੱਤਰ' ਰੂਪਾਂ ਨੇ ਪੂਰਬਲੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਪਾਠ ਦੀ ਥਾਂ, ਪਾਠ ਦੇ, ਅਰਥ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਅਗਰਭੂਮਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਹਿਤਕ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਥਾਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਾਲ 'ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਵਚਨ' ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਵਿਧੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੱਗਰਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਿਸਚਤ ਸੰਗਠਿਤ ਪਾਠ ਵਿਚੋਂ, ਨਿਸਚਤ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਉੱਤਰ' ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਿਸਚਤ ਸੰਰਚਨਾ ਵੱਲੋਂ ਦਮਿਤ ਅਨਿਸਚਤ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਵਸਤ ਸਾਹਿਤਕ ਪਾਠ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੈ। ਹੁਣ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਪਾਠ ਦੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਪਾਠਕ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਰਥ ਉਤਪਾਦਨੀ ਕਿਰਿਆ ਵਜੋਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨਗੋਚਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਵਰਤਾਰਾ

ਅਚਨਚੇਤ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਿਆ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੀ ਪੈਂਠ ਪੂਰਬਲੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੂਚਨਾ ਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਅੱਜ ਹਰ ਵਸਤ-ਵਰਤਾਰਾ ਇਕ ਪਾਠ (text) ਵਜੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਾਠ ਵਿਚਲੀ ਚਿਹਨਕੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਜਾ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਲੁਕੇ/ਛੁਪੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਤੁਰਿਆ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਜਿਸ ਭਾਵ-ਜਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਤੱਤ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਚਿਹਨਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਪਰੰਪਰਾਈ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਚਿੰਤਕ ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਜਟਿਲ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪਾਠ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ, ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੀ ਜੁਸਤਜੂ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਚਿੰਤਨ ਗਿਆਨ, ਸ਼ਕਤੀ/ਸੱਤਾ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ 'ਚ ਲੱਗਿਆ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ 'ਪ੍ਰਵਚਨ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ 'The order of the things', 'The archaeology of knowledge', 'Madness and civilization', 'Discipline & Punish', 'The birth of the clinic', 'History of sexuality (I.II.III)' ਆਦਿ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਥੀਮ ਤੇ ਸੂਤਰ ਗਿਆਨ, ਸੱਤਾ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਲੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'The archaeology of knowledge' ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਇਉਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ :

*"Discourse, then, I meant that which was produced (perhaps all that all produced) by the group of signs, but I also meant a group of acts of formulation, a series of sentences or propositions. Lastly - and it is this meaning that was finally used discourse is constituted by a group of sequences of signs in so far as they are statements, that is, in so far as they can be assigned particular modalities of existence."*¹

ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਦ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਕਤੀ ਹਥਿਆਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। "ਫੂਕੋ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ, ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਆਸੇ ਅਧੀਨ ਢਾਲ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ...ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨ ਸੱਚ ਜਾਂ ਨਿਰਪੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੂਕੋ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸੱਚਾਂ ਜਾਂ ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਸੁਆਲੀਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।"² ਫੂਕੋ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਗਿਆਨ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਰਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੋਲ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਉਹ ਵਸਤ-ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਖਿਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਫੂਕੋ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ (ਜੇਲ੍ਹਾਂ, ਪਾਗਲਖਾਨੇ, ਹਸਪਤਾਲ, ਸਕੂਲ) ਆਦਿ ਸੱਤਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਪਰਕਤਾ (subjectivity) ਨੂੰ ਖਾਸ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਢਾਲਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸੱਤਾ ਦੇ ਪਰਾਧੀਨ (ਗੁਲਾਮ) ਰਹੇ। ਫੂਕੋ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸੱਤਾ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਚਿੰਤਕ ਅਲਬਿਊਸਰ ਤੇ ਦੈਰਿਦਾ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਖਰਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਲਬਿਊਸਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਆਪਣੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ, ਵਿੱਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਨਿਯਮਾਂ, ਸਦਾਚਾਰ ਬਾਰੇ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ

ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਂਦੀ ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੱਚ ਅਤੇ ਭਗਤੀਯੁਕਤ ਜੀਵਨ ਹੀ ਵਿਆਪਕ, ਸੁਭਾਵਿਤ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਲਕਸ਼ ਵਾਲਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਵਾਈ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਅਲਥਿਊਸਰ, ਗ੍ਰਾਮਸੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤਾ ਸਿਰਫ ਤਸੱਦਦ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੁਗਤਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੱਭਿਅਕ ਹਨ, ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਜਮਾਤ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਭਾਈਵਾਲ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ/ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੀ ਹੈ :

“Althusser makes a useful distinction between what we might call state power and state control. State power is maintained by what Althusser repressive structures, which are institutions like the law courts, prisons, the police force and the army, which operate, in last analysis by external force. But the power of the state is also maintained more, by seeming to secure the internal consent of its citizens, using that what Althusser calls ideological structure or state ideological apparatuses.”³

ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾ ਅਰਥ ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ 'ਚ ਅਹਿਮ ਨੁਕਤਾ ਹੈ’। ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਿਸਟਮਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜਕ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਪਰਖ ਤਦ ਹੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਉਕਤੀ ਦੇ ਪਾਰ ‘ਹੋਰ’ (others) ਦੀ ਉਥਾਪਨਾ ਤੇ ਭੰਨਤੋੜ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ‘ਹੋਰ’ ਦਾ ਨਾਤਾ ਤਾਕਤ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਫੂਕੋ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਹੀ ਤਾਕਤ/ਸੱਤਾ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਵਿਧਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਉਸੇ ਜਮਾਤ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਾਕਤ ਦੀ ਬੁਣਤ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਮਨਾਹੀਆਂ, ਰੋਕਾਂ, ਡਰ, ਤਸੱਦਦ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਮਾਨਵੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਚਨੀ ਜੁਗਤਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਪੁਲਿਸ, ਕਾਨੂੰਨ, ਅਦਾਲਤਾਂ, ਜੇਲ੍ਹਾਂ, ਹਸਪਤਾਲ, ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਰੋਕਣਾ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਕਰਨਾ, ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨਾ, ਵਿਚੋਲਗੀ ਰਾਹੀਂ ਸੰਪਰਕ ਸਾਧਣਾ ਕਿ ‘ਸਭ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਹੈ’ ਆਦਿ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਣਾ। ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਦਾ ਅਹਿਮ ਸੂਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਆਪਣੀ ਹਰ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਤੇ ਸੁਭਾਵਕ, ਮਾਨਵੀ ਤੇ ਸਰਵ-ਸੰਪੰਨ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਦੀ ‘ਸੱਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਵਚਨ’ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

“Power, then, is a term used by Foucault to describes a series of strategic relations and has following features :

- 1. Power is coextensive with the social body ;*
- 2. Relation of power are inter concern with other kinds of relations. Production, kinship, family, sexuality ;*

3. *Interconnection of power delineate general conditions of domination organised in a more or less coherent and unitary strategy;*
4. *They are no relations of power without possible resistances.*"³²

*"Power is everywhere not because it is all embracing but it comes from everywhere."*⁴

ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਵੇਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫੂਕੋ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅੰਤਰਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵਚਨੀ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਕਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਪ੍ਰਵਰਗ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਨਿਰਮਿਤ ਹਨ :

*"Knowledge and power are integrated with one another, and there is no point in dreaming of a time when knowledge will cease to depend on power,it is too possible for power to be excused without knowledge, it is impossible for knowledge not to engender power."*⁵

ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਵਿਦਵਾਨ ਚਿੰਤਕ ਯੱਕ ਦੈਰਿਦਾ, ਪੱਛਮੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਧੁਨੀ-ਕੇਂਦਰਵਾਦ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਕੇਂਦਰਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਦੈਰਿਦੀਅਨ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਖੰਡਨ ਰਾਹੀਂ ਸਮੁੱਚੀ ਪੱਛਮੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਅਤੇ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੈਰਿਦੀਅਨ ਪ੍ਰਵਚਨ ਪੱਛਮੀ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ 'ਪਰਾਭੋਤਿਕਤਾ' ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਤਹਿ 'ਚ ਕੋਈ ਕੇਂਦਰ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਲੱਭ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਖੰਡਨ ਪੱਛਮੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ 'ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮ' ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਦੈਰਿਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਸੰਕਲਪ, ਧਾਰਵਾਸੇ, ਮਨੋਤਾਂ ਤਾਕਤ/ਸੱਤਾ/ਸ਼ਕਤੀ ਦੀਆਂ ਹੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੈਰਿਦੀਅਨ ਚਿੰਤਨ ਬਾਖ਼ਤਿਨ ਦੇ ਬਹੁਨਾਦੀ ਪ੍ਰਵਚਨ (Pelyphonic Discourse) ਅਤੇ ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ (Power) ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਦੈਰਿਦੀਅਨ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ 'ਚ ਮੂਲ ਵੱਖਰਤਾ ਇਹ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੈਰਿਦੀਅਨ ਵਿਖੰਡਨ ਪਾਠ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਾਠ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ, ਅੰਤਿਮ ਅਰਥਾਂ, ਅੰਤਿਮ ਵਿਆਖਿਆ 'ਤੇ ਸੱਟ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਦੈਰਿਦਾ ਤਾਕਤ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲ ਪਰਤਦਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਪਰਤਦਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਰਾਹੀਂ ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਦੀ ਵੱਖਰਤਾ, ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸੱਤਾ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਹਾਂ ਚਿੰਤਕਾਂ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਅੱਡਰੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਉਭਾਰਨਾ ਵੀ ਹੈ। ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਸੂਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਿਰਪੇਖ ਗਿਆਨ, ਸੱਚ, ਏਕਤਾ, ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ਤਾ, ਸਥਾਪਤੀ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਖਾਲਸ ਸੱਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਸਰੂਪ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਦੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵਿਸਥਾਰ 'ਚ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਵਚਨ, ਪ੍ਰਵਚਨਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਗਲਬੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ (Roots) ਨੂੰ ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਵਿਗਿਆਨ 'ਚੋਂ ਖੰਘਾਲਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਫੂਕੋ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ

ਕਿ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪਾਸਾਰਾ ਇਕਹਿਰਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਬਹੁ-ਪਸਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਗਿਆਨ ਜਦੋਂ ਸ਼ਕਤੀ/ਸੱਤਾ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ 'ਹਿੰਸਾਤਮਕ' ਰੁਝਾਨ ਵੀ ਸੱਭਿਅਕ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਕਮੀਅਤ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਤਸੱਦਦ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਰ ਵਤੀਰੇ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰ, ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿਖਾਉਣਾ ਹੈ। ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸੱਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੋਏਗਾ, ਉਥੇ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਵਾਜਿਬ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਧੀਨ (ਗੁਲਾਮ/ਅਧੀਨ) ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਨੈੱਟਵਰਕ ਵੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ।

ਇਸੇ ਲਈ ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ 'ਪਾਵਰ ਇਨ ਨਾਲਿਜ਼' (Power in knowledge) ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤੌਰ ਤਰਕਿਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਥਾਂ, ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਕ ਸਮੂਹ ਦੀ ਦੂਜੇ ਸਮੂਹ ਉੱਤੇ ਦਾਬੇ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤਾਂ ਤਾਕਤ/ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ-ਪਰਿਣਾਮ ਹਨ। ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣਾ ਇਕ 'ਮੈਕਨਿਜ਼ਮ' ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਚਰਿੱਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਘਰਸ਼, ਦਵੰਦ, ਰੂਪਾਂਤਰਣ, ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਬਿਖਰਾਉ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"³⁵

ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨ ਹੀ ਸੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਘਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਫੂਕੋ ਇਸ ਨੂੰ 'ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜੁੱਟ' (Group of statements) ਆਖਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਜੁੱਟਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਫੂਕੋ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਦਾ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਗੁਲਾਮ ਦੇਹ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਜੋੜ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦਾ ਅਰਥ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ :

*"Discourse is not a way of speaking or writing, but the whole 'mental set' and ideology which encloses the thinking of all members of a given society. It is not singular and monolithic - there is always a multiplicity of discourses - so that operation of power structure is as significant a factor... Foucault's work looks at the institutions which enable this power to be maintained, such as a state punishment, prisons, the medical profession and legislation about sexuality... all of these concern the way power is internalized by those whom it disempowers, so that it does not have to be constantly enforced externally."*⁶

ਉਪਰੋਕਤ ਟਿੱਪਣੀ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫੂਕੋ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ/ਤਾਕਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਕਤ, ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਘੜਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ

ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਦੇਹ ਉਤਪਾਦਨੀ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੂਕੋ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦਾ ਸਿਖਰ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ 'ਚ ਛਪੀ ਪੁਸਤਕ (The History of Sexuality I, II, III) ਵਿਚ

ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮ ਰੁਚੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਵਰਗ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਭਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ : 1. ਵਰਜਣਾਂ, 2. ਖੁੱਲ੍ਹ, 3. ਕੰਟਰੋਲ ਅਤੇ ਇਹ ਤਿੰਨਾਂ ਪ੍ਰਵਰਗਾਂ 'ਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਧਿਰ ਦਾ ਗਲਬਾ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਫੂਕੋ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਢਲੇ ਸਮਿਆਂ 'ਚ 'ਕਾਮ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਕਾਮ ਕਿ ਪ੍ਰਵਰਗ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਤੀਕ ਮਹਿਦੂਦ ਸੀ। ਫੂਕੋ ਇਸ ਲਈ ਰੋਮ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਾਮ ਅਤੇ ਕਾਮੁਕ ਅੰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ ਵੀ ਵਰਜਿਤ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ 17ਵੀਂ ਸਦੀ, ਜੋ ਪੁਨਰ-ਜਾਗਰਣ ਕਾਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ, ਅਜਿਹੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸੱਤਾ ਜਦੋਂ ਕਾਮ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਵਰਗ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਭੋਗ-ਵਿਲਾਸ ਪ੍ਰਤਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਨਰਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਉਤੇਜਨਾ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਸੱਤਾ ਦੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਾਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਬਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੱਤਾ/ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਹਾਕਮੀ ਧਿਰ ਵੀ ਕਾਮ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੀ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕਾਈ ਵੀ। ਇਹ ਚਰਚਾ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਦਰਜ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਖਰੀ ਭਾਗ (ਤੀਸਰੇ) ਵਿਚ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਾਮੁਕ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਤਾ ਧਿਰ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਪ੍ਰਵਰਗ 'ਚ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਇਸ ਪ੍ਰਵਰਗ 'ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਸਥਾਪਤ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੋ, ਕਾਮ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਵਰਗ ਜਦੋਂ ਸੱਤਾ/ਤਾਕਤ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਭੋਗ-ਵਿਲਾਸ ਦੀ validity ਨਿਸਚਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਸੱਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮਨੁੱਖੀ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ, ਜਜ਼ਬਾਤ, ਰੀਝਾਂ, ਨਿੱਜਤਾ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਆਦਿ 'ਸੁਤੰਤਰਤਾ' ਸ਼ਬਦ ਪਿੱਛੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“All these negative element - defenses, censorship, denials which the repressive hypothesis groups together in one great central mechanism destined to say no, are doubtless only component parts that have a local and tactical role to play in a transformation into discourse, a technology of power, and a will to knowledge that are far from being reducible to the former.... that techniques of power exercised over sex have not obeyed a principle of rigorous selection but rather one of dissemination and implantation of polymorphous sexuality.”

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਇਕਹਿਰੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ, ਨਿਸਚਤ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਡਟ ਕੇ ਆਲੋਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ, ਮਨੁੱਖ, ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ, ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਗਿਆਨ ਤੰਤਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਸੀਲੇ ਬੜੀ ਸੂਖਮਤਾ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ 'ਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫੂਕੋ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਚ ਪ੍ਰਵਚਨ ਅਹਿਮ ਸੰਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਫੂਕੋ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਥੀਮ ਹੈ। ਫੂਕੋ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ/ਸੱਤਾ ਤੰਤਰ ਦਾ ਇਹ ਜੋੜ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ

ਪ੍ਰਭਾਵ/ਰੋਅਬ ਕਿਵੇਂ ਜਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ? ਉਹ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ : Discursive formation, episteme, Mechnism, Bio-power ਆਦਿ। ਉਹ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲੇ ਆ ਰਹੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਤਮਕ ਭ੍ਰਾਂਤੀਆਂ ਨੂੰ 'Discursive Formation' ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ 'ਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ Discursive Formation ਤੋਂ ਭਾਵ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲੇ ਆ ਰਹੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਕ੍ਰਮਬੱਧਤਾ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਭੰਗਤਾ 'ਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਨਿਸਚਿਤਤਾ 'ਚ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਸੰਕਲਪ ਸਿਰਜਣ 'ਚ ਤਹਿਵੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਚਿੰਤਨ ਸੱਤਾ, ਪ੍ਰਵਚਨ, ਗਿਆਨ ਤੀਕ ਸੀਮਤ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਸੀਮਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜਦੀਆਂ ਵੀ ਹਨ। ਹਰ ਲਿਖਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇੰਟਰਵਿਊ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੇਣਾ ਕਿ "ਮੈਂ ਇਹ ਨਾ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀ ਕਿਹਾ ? ਇਹ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਕੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ।" ਫੂਕੋ, ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੰਕਲਪਗਤ ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪ ਸੰਕਲਪੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਹੀ 'ਉੱਤਰ' ਰੂਪ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ।

ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਮਿਸ਼ੈਲ ਫੂਕੋ ਪ੍ਰਵਚਨ, ਸ਼ਕਤੀ, ਗਿਆਨ ਦੇ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਉਪਜਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਅੱਜ ਸੰਘਵਾਦ ਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਟੇਟ 'ਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਸੁਆਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ, ਫੂਕੋ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਅੱਜ ਸੱਤਾ, ਸਟੇਟ, ਗਿਆਨ, ਨਿਆਂ/ਅਨਿਆਂ ਨਵੇਂ ਦਿਸ਼ਹੱਦਿਆਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਵੇਂ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਨਿਆਂ, ਅਨਿਆਂ, ਸਜ਼ਾਵਾਂ, ਨਿਆਂ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ, ਪਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ। ਫੂਕੋ ਇਸੇ ਮੰਥਨ 'ਚ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਜੋਂ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨਾਮ ਹੈ, ਦਰਸ਼ਕ ਨੇ, ਪਰ ਸੁਆਲ ਨਹੀਂ ? ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਢਾਂਚੇ 'ਚ ਸੁਆਲ ਦਾ ਮਤਲਬ 'ਤੁਸੀਂ ਬਾਗੀ, ਤੁਸੀਂ ਆਕੀ' ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਢਾਂਚੇ 'ਚ ਦਰਅਸਲ ਅੱਜ ਵੀ ਬੁਰਜੂਆਜੀ ਢਾਂਚਾ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਨਿਰਪੱਖ ਸੱਚ, ਏਕਤਾ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਤਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਧਮਾਕਾ (ਵਿਸਫੋਟ) ਉਸ ਏਕਤਾ 'ਤੇ ਸੁਆਲੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਅਖੰਡ ਸਟੇਟ' ਪ੍ਰਸ਼ਨਚਿੰਨ੍ਹਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. Michel Foucault, 'The Archaeology of knowledge', Page 107-108.
2. ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, 'ਪੂਰਬਵਾਦ : ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਹਾਰ', ਪੰਨਾ 17-18.
3. Peter Barry, 'Begining Theory : An introduction of Literary and Cultural Theory', Page 164.
4. Michel Foucault, 'Discipline and Punish', Page 96.
5. -- ibid -- Page 97.
6. — ibid — Page 98.
7. ਵਿਜਯ ਕੁਮਾਰ, ਸੱਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ, ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.) (ਅਨੁਵਾਦ), ਗੁਰਚਬਨ (ਸੰਪਾ.), 'ਫਿਲਹਾਲ', ਪੰਨਾ 125-126.